

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ПАТРІОТИЗМ ЯК ФОРМА СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ PATRIOTISM AS A FORM OF SOCIAL CONSCIOUSNESS

У статті, головною метою якої є розкриття форм та методів національно-патріотичного виховання, висвітлення ефективності сучасних методів та технологій формування патріотично налаштованих громадян, вказано статистичні дані воєнних злочинів російської армії проти українців.

У дослідженні містяться міркування вітчизняних науковців щодо першопричин російської агресії, серед яких вирізняється страх втрати культурно-історичного міфу щодо спільної історичної спадщини з Україною з переважанням московії. Вказано негативні наслідки багаторічного впливу радянських / російських пропагандистів на свідомість українців, серед яких помітні інфантильність, страх перед прийняттям радикальних рішень щодо змін власного життя, комплекс етнічної меншовартості.

Опрацьовано науковий доробок Л. С. Виготського та І. Огієнка, де зосереджено увагу на мисленні та мові (мовній свідомості) та літературі, що виражають рівень суспільного розвитку. Розглянуто історичну свідомість як вагомий складову суспільної, яка надає українцям відмежуватись від недоброго минулого (цінностей, соціальних проблем) заради щасливого майбутнього.

Окреслено патріотизм як форму суспільної свідомості, що виявляється в гордості за надбання національної культури, переживанні за незалежність країни, мови, традицій, звичаїв, готовності захищати її інтереси в разі потреби.

В дослідженні проведено аналогії з історичного минулого та сьогодення української держави, виявлено спільне та відмінне, встановлено нагальну необхідність проведення патріотичного виховання українців. Висвітлено досвід низки освітніх закладів, в тому числі Хмельницького національного університету, де розкрито механізми та форми дієвої роботи з патріотичного виховання молоді.

У висновку наукової роботи здійснено наголос на необхідності спільної діяльності батьків, педагогів, органів державної влади, громадянського суспільства, спрямованої на формування образу патріотичного громадянина, вивільнення українців з-під ярма національної меншовартості та протистояння загарбникам.

Ключові слова: війна, мовна свідомість, історична свідомість, патріотизм, націо-

нально-патріотичне виховання, суспільна свідомість.

The article, the main purpose of which is to reveal the forms and methods of national-patriotic education, to highlight the effectiveness of modern methods and technologies for the formation of patriotic citizens, provides statistical data on war crimes committed by the Russian army against Ukrainians.

The study contains the opinions of domestic scientists regarding the root causes of Russian aggression, among which the fear of losing the cultural-historical myth regarding the common historical heritage with Ukraine with the predominance of Moscow. The negative consequences of the long-term influence of Soviet / Russian propagandists on the consciousness of Ukrainians are indicated, among which infantility, fear of making radical decisions regarding changes in one's life and ethnic inferiority complex are noticeable.

The scientific work of L. S. Vygotsky and I. Ohienko was elaborated, where attention is focused on thinking and language (linguistic consciousness) and literature, which express the level of social development. Historical consciousness is considered as an important component of social consciousness, which allows Ukrainians to distance themselves from the bad past (values, social problems) for the sake of a happy future.

Patriotism is outlined as a form of public consciousness, which manifests itself in pride in the heritage of national culture, concern for the independence of the country, language, traditions, customs, readiness to protect its interests in case of need.

There are analogies from the historical past and present of the Ukrainian state in the study, identified common and distinctive features, and established the urgent need for patriotic education of Ukrainians. The experience of a number of educational institutions, including the Khmelnytskyi National University, is highlighted, where mechanisms and forms of effective work on patriotic education of youth are revealed.

In the conclusion of the scientific work, emphasis is placed on the need for common activities of parents, teachers, state authorities, and civil society, aimed at forming the image of a patriotic citizen, liberating Ukrainians from the burden of national inferiority and resisting invaders.

Key words: war, linguistic consciousness, historical consciousness, patriotism, national-patriotic education, social consciousness.

УДК 37.035:172.15
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.2.27>

Бриндіков Ю.Л.,
докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Хмельницького національного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

24 лютого 2022 року став точкою відліку нової епохи, нового соціально-психологічного та духовного стану українців. Повномасштабне збройне вторгнення росіян на територію нашої Батьківщини розділило життя людей на «до» та «після». Змінився соціальний побут: чимала частка громадян

залишилась без даху над головою, втратила повністю або частково можливість доступу до речей, що забезпечують природні людські потреби (їжа, одяг, засоби гігієни тощо). Разом із соціальними змінами відбулось чергове переродження української нації: зріс рівень суспільної свідомості громадян України.

Опираючись на соціологічні опитування [14], можемо зауважити, що ставлення до російської федерації в Україні різко погіршилось після 2014 року, але залишались українці, які не усвідомлювали масштабності загрози, продовжували нейтрально або позитивно ставитись до східного сусіда. До 2021 року лише 88 % українців підтримували незалежність своєї держави (згодом цей показник зріс до 92 %), а 5 % несвідомих громадян вважали, що Україна та росія повинні об'єднатись в одну державу.

Ситуація змінилась з початком повномасштабної війни росії проти України: увесь цивілізований світ побачив величезні черги людей до районних, міських та обласних територіальних центрів комплектування, які бажали увійти до лав Збройних сил України задля захисту суверенітету та територіальної цілісності власної держави.

В інтерв'ю з нагоди третьої річниці інавгурації в сфері Національного інформаційного марафону «UA разом» Президент Володимир Зеленський наголосив, що сьогодні 250 тисячна армія збільшилась до 700 тисяч військовиків, які блискавично виконують свої професійні обов'язки [15].

Така динаміка змусила нас звернути увагу на патріотизм як форму суспільної свідомості, дослідити його феномен, методи та принципи формування патріотичної налаштованості громадян України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти свідомості, зокрема, мовний, досліджували Є. Ф. Тарасов, Т. В. Ушаков, І. М. Горелов [1]. Психологічні чинники розвитку суспільної свідомості вивчав Іван Огієнко [7]. Чимало уваги національно патріотичному вихованню у своїх працях приділив В. Сухомлинський [10]. Феномен історичної свідомості вивчали В. Воловик та К. Ясперс. Науково-теоретичні положення, що сприяють формуванню патріотичного світогляду молодшої генерації відображені в науковому доробку корифеїв вітчизняної науки та літератури Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Куліша, М. Грушевського, В. Липинського тощо [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існує потреба в необхідності ґрунтовного вивчення фундаментальних складових суспільної свідомості, зокрема, патріотизму, що вказує на рівень суспільного розвитку на різних етапах його становлення. Ми здійснюємо наголос на нагальності окреслення форм суспільної свідомості, що сприяють національній ідентифікації.

Мета статті полягає у розкритті форм та методів національно-патріотичного виховання як обов'язкової передумови забезпечення високого рівня суспільної свідомості. Завдання передбачає розкриття ефективності застосування сучасних методів, технологій формування патріотично налаштованих осіб.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш обговорюваних проблем сучасного світу є військове повномасштабне вторгнення російської федерації на територію сусідньої України. На перших шпальтах світових газет, телевізійних ефірах з'явилися страхітливі новини з підтвердженнями фактами військових злочинів росіян щодо українців. Звірства та нищівні дії військовиків російської федерації у Бучі, Гостомелі, Ірпіні та інших містах України назавжди закарбувались у пам'яті наших співвітчизників та усього цивілізованого світу як найбільш страхітливі військові злочини ХХІ століття. За повідомленням Офісу Генерального прокурора України [16], станом на 27 травня 2022 року було зареєстровано 20 877 злочинів проти України, у тому числі 14 193 злочини агресії та воєнних злочини.

Дослідник Олег Білий [3] вважає головною причиною російської агресії страх втратити культурно-історичний міф щодо спільної історичної спадщини з Україною з переважанням московії. Спеціально створені відділи та інститути радянського союзу, а згодом росії, здійснювали чимало напрацювання у галузі історії, її сфальшування та насадження ідеї ідентичності. Кремлівські ідеологи постійно наголошували на тому, що успішна євроінтеграція України зруйнує імперську ідеологію й стане на заваді успішної суспільної мобілізації росії. Кропітка багаторічна робота істориків, що здійснювалась під пильним оком кадебістів, а згодом фсб, формувала у свідомості людей комплекс імперської великодержавності та меншовартості інших народів, що складала російську імперію та срср. Ворожі засоби масової інформації постійно популяризували імперські цінності, стимулювали ностальгію за радянщиною, заохочуючи українофобію у південних та східних регіонах України.

Попри те, що українцям, як вважають фахівці з етнопсихології, притаманні індивідуалізм, релігійність, інтровертованість, хазяйновитість та неагресивність [8], масова свідомість сучасних українців зазнала негативних впливів пропагандистської діяльності заангажованих проросійських «фахівців» та інституцій, серед яких вирізняється інфантильність, притаманна багатьом українцям з вищою освітою, які виявляють непристосованість до життя (можливість робити без оплати); страх перед прийняттям радикальних рішень щодо нових змін у своєму житті, відповідальність за їх прийняття. Постійні утиски та маніпуляції соціалістичної доби сформували в українській свідомості прагнення обов'язково отримувати чиєсь (західні / східні) схвальні рішення. Співвітчизникам притаманна думка щодо організації їхнього життя кимось іншим. Українці нерідко терпимо ставляться до кримінальних виявів, зорієнтовують власний успіх за принципом «аби не гірше» (успіх оцінюється за кількісними, а не за якісними

показниками). Питома частина населення має сумніви щодо перемоги добра над злом. Суспільству необхідно позбутись радянських пут, що сковували свідомість українців, висіли у них ярмом етнічної меншовартості.

Л. С. Виготський [1] виокремлює мислення як необхідну умову становлення свідомості особи. Науковець також розглядає мислення та мову як ціннісний результат соціально зумовленої діяльності. Слово стає орієнтиром особистості, що сприяє актуалізації певної її частини попереднього досвіду на різних рівнях усвідомлення. Мовна свідомість в усіх її різновидах (комунікативна, етноцентрична, суспільна) виражає рівень суспільного розвитку на різних етапах становлення соціуму.

У науковому доробку І. Огієнка [7] стверджується, що мова – це душа народу, першооснова його існування як нації. Український вчений наголошував, якщо загине мова – загине народ, адже мова є потужним двигуном національної свідомості та культури. Він наголошував на необхідності знання літературної мови як обов'язкової передумови формування свідомої людини, єднання українського народу.

Низка дослідників розглядає історичну свідомість як вагому складову суспільної [13]. В. Волович вказує думку щодо історичної свідомості як невід'ємної частини усіх форм суспільної свідомості, прикладне значення якої полягає у передачі позитивних знань наступним поколінням, що накопичувались століттями.

Історична свідомість українців дозволяє їм переосмислити минулі цінності та соціальні проблеми, відмежуватись від них задля щасливого сьогодення. Історична свідомість відтворює відомості суспільства про власне походження, ключові події, життя та діяльність видатних співвітчизників. Адаптація нової генерації українців здійснюватиметься завдяки таким суспільним цінностям як самоідентифікація через посередництво ідеалів та цінностей попередніх поколінь. В. Вернадський [13] наполягав на тому, що культурний та освічений народ гарантовано матиме суспільне майбутнє, могутність та безпеку держави, зрештою, вивільнення від імперсько-радянсько-російських стереотипів, багатівікового поневолення та знищення українського історичного коріння.

Окреслюючи форми суспільної свідомості, що сприяють національній ідентифікації, варто звернути увагу на патріотизм, що виявляється у гордості за надбання національної культури, емоційному переживанні за незалежність країни, історії, мови, звичаїв та традицій, відданість своєму народові, готовність постати на захист її інтересів у випадку необхідності.

З врахуванням останнього, варто згадати роман «Покоління приречених» авторки Тетяни Байди [17], членкині Конгресу українських

націоналістів, Братства вояків ОУН-УПА Волинського краю ім. Кліма Савури, Союзу українок та Товариства політв'язнів. Окрім опису особистого життя сім'ї Григораків та Вагилевичів, культурного життя тогочасної Галичини, авторка висвітлює історичні події та геополітичний стан 1918–1921 років. Роман насичений дискусіями героїв щодо української державності, незалежності України та шляхів її здобуття (Грушевський був проти військового протистояння, пропонував мирні перемовини, але чимало українців не були прибічниками лібералізму та демократичних поглядів). Зауважено, що росіяни ніяк не можуть бути братнім народом (здається знищення гімназистів під Крутами багатотисячною армією генерала Муравйова). В романі згадується про Українську Галицьку Армію, армію Української Народної Республіки, її учасників, що всім серцем і душею бажали незалежності України, пориваючись у бій з часто переважаючими силами противника. Історія повторюється і подібне бажання українців увесь світ спостерігає сьогодні, але той відсоток колаборантів, осіб, що вказують позитивне ставлення до рашистів або пасивно споглядають за перебігом воєнних подій, вказує на необхідність викорінення подібного шляхом інформаційно-просвітницької роботи та національно-патріотичного виховання молоді.

Автори монографії «Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів» Абрамчук О. В. та Фіцула М. М. [11] пропонують залучати молодь (студентство) до масових заходів патріотичного спрямування, зокрема, відзначення державних та релігійних свят, проведення читацьких конференцій, тематичних вечорів, фестивалів та виставок. Фахівці виокремлюють читацькі конференції як ефективну форму патріотичного виховання, де пропагується інтерес до книги, формується літературно-естетичний смак. У якості літературно-музичних композицій запропоновано теми «Поезія Л. Українки», «Філософія серця Г. Сковороди». Не варто забувати про відвідування театру (вистави «Запорожець за Дунаєм», «Маруся Чурай», «Мазепа», «Наталка-Полтавка»), бесіди зустрічі, «круглі столи», літературні вечори, гуртки за інтересами, походи та волонтерська діяльність, адже вказані заходи вважаються найбільш поширеними та дієвими формами роботи з патріотичного виховання.

Чільне місце займає історико-краєзнавча пошукова й дослідницька робота щодо вивчення рідного краю. У якості прикладу можемо навести зустріч студентів III курсу спеціальності «Соціальна робота» Хмельницького національного університету з авторами книги «Дух їхнього часу або Проскурів неофіційний» В. Захар'євим та В. Свінцем, що відбулась 23.09.2021 року. Зустріч передбачала презентацію наукових розвідок щодо історії рідної Хмельниччини, цікаві питання та

змістовні відповіді, що сприяли формуванню суспільної свідомості та розвитку історичної пам'яті громадянина-патріота.

Спеціалісти вважають, що активна робота краєзнавчих музеїв краще формуватиме національну свідомість та любов до Батьківщини в молоді. Історико-етнографічні експедиції з вивчення історії своєї вулиці, міста, села, області, дослідження історичних пам'яток, збирання легенд, традицій, звичаїв, стануть ефективними заходами патріотичного спрямування.

У роботі з патріотичного виховання молодшої аудиторії школярів пропонуються наступні форми [10]:

- інформаційно-масові, що включають диспути, конференції, інтелектуальні вікторини, створення книг, альманахів;
- діяльнісно-практичні, що передбачають проведення екскурсій, свят, конкурсів та олімпіад;
- інтегративні – шкільні фестивалі, гуртки, клуби;
- діалогічні, що проходять у формі бесід;
- індивідуальні (творчі завдання, індивідуальна робота, звіти);
- наочні, що проводяться у шкільних музеях, книжкових виставках та виставках дитячої творчості.

Олена Руденко та Олена Беляєва у науковому дослідженні [10, с. 42] схематично зобразили складники патріотичного виховання наступним чином (рис. 1).

Рис. 1. Складники патріотичного виховання

При цьому, дослідниці наголошують, що в основу патріотичного виховання покладаються історичні й культурні цінності, традиції та звичаї українського народу.

Керівник Комунального закладу «Чудельська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I–II ступенів № 1» Рівненської обласної ради Мельник Н. М. [6] стверджує, що патріотизм розуміється їх вихованцями як високий рівень освіченості, суспільної свідомості, активної громадської позиції, бажання піклуватись про Батьківщину та захищати її авторитет на міжнародній арені. Вихованці закладу переконані, що складовими патріотизму є повага до історичного минулого свого народу, мови, обрядово-звичаєвої сфери, палка любов до України, готовність захищати її від зовнішніх та внутрішніх ворогів, примножувати здобутки вітчизняної економіки, науки, культури та спорту. Такому вірному патріотичному налаштуванню вихованці зобов'язані заходам, спрямованим на виховання в учнів толерантного ставлення одне до одного, ознайомленню зі змістом Конвенції про права дитини, військово-патріотичному вихованню, орієнтованому на формування готовності до військової служби задля захисту суверенітету та територіальної цілісності України, проведенню військово-патріотичних заходів, складовими яких є військово-історична підготовка, прикладна фізична підготовка, підготовка з основ безпеки життєдіяльності.

Висновки. Сучасність вимагає від українців активної позиції у протистоянні з ворогом, що передбачає високий рівень національної свідомості, історичної пам'яті, власної ідентифікації шляхом засвоєння мови та культури. Піднесення нації повинно відбутись завдяки обрядово-звичаєвій сфері – оволодінню духовними цінностями. Українцям необхідно рівнятись на козацькі якості та чесноти, популяризувати власну високу мораль, ідеологію, шляхетну поведінку, притаманну українцям.

Ми ототожнюємо патріотизм із обороною власної родини, держави, національної ідеї, що завжди синтезувала цивілізованість українців, їх міць, глибоку духовність, добробут та соборність. Формування національно-патріотичних настроїв, бажання бути господарями власної долі, сприятиме вивільненню наших громадян з-під ярма національної меншовартості, зневіри у власні можливості та потенціал. Такий результат потребує спільної покрокової роботи батьків, педагогів, органів державної влади, громадянського суспільства. Насьогодні ми здійснюємо не тільки фізичне й технічне протистояння ворогу, а й продовжуємо боротьбу в науковій та політичній площинах, в концепціях, через посередництво інформаційних технологій, поведінкових виявів. Такі кроки сприятимуть піднесенню власної культури й мови, України як однієї з провідних країн світу, даватимуть можливість сформувати особистість українця, що нещадно нищитиме ворога.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абрамчук О. В., Фіцула М. М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : монографія. Вінниця, 2008. 137 с.
2. Байда Т. Покоління приречених : роман. Луцьк, 2004. 280 с.
3. Білий О. Російська агресія і російська «нова людина». Український науково-теоретичний часопис «Філософська думка». 2015. № 1. С. 14–22.
4. Болтівець С. І. Психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині Івана Огієнка. Науково-практичний освітньо-методичний журнал «Практична психологія та соціальна робота». 2010. № 5 (134). С. 66–71.
5. Вашкевич В. М. Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ, 2010. 274 с.
6. Зеленський сказав, скільки захисників зараз воюють за Україну : веб-сайт. URL: <https://www.ceskenoviny.cz/ukrinform/ukrajinsky/zprava.php?id=1004542> (дата звернення: 23.08.2022).
7. Кількість українців, які позитивно ставляться до Росії, продовжує зменшуватись, – опитування : веб-сайт. URL: https://lb.ua/society/2022/02/17/505847_kilkist_ukraintsiv_yaki_pozitivno.html (дата звернення: 25.08.2022).
8. Новак О. В. Формування патріотизму, ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у вихованців засобами активних форм роботи. Науково-методичний журнал «Виховна робота в школі». 2018. № 11. С. 2–5.
9. Ліщинська О. Врахування особливостей етнокультурного середовища в практиці індивідуального психологічного консультування. Газета «Психолог». 2005. № 44 (188). С. 13–14.
10. Олена Руденко, Олена Беляєва. Національно-патріотичне виховання в освітньому закладі. Всеукраїнська газета для фахівців «Соціальний педагог». 2018. № 10 (142). С. 41–44.
11. Коць Т. А. Мовна свідомість у синхронії та діахронії. Науково-теоретичний журнал «Мовознавство». 2017. № 1 (292). С. 49–56.
12. Тимофєєв В. Я. Виховання козака-лицаря. Дніпро, 2019. 212 с.
13. Шаблон: Воєнні злочини під час війни Росії проти України (2022) / Вступ : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 23.08.2022).